

O ANTISEMITIZMU PRE I ZA VREME NACIZMA*)

Za vreme imperijalizma pojavio se vid antisemitizma koji je za razliku od njegovih ranijih vidova bio naročito karakterističan naglašavanjem rasne koncepcije. Ovakva koncepcija imala je još davno, nekoliko decenija pre Hitlera, ne samo svoje teorijske pret-hodnike, nego su se u praksi niza zemalja pojavili izvesni događaji koji su ukazivali na dalje zaoštavanje tog pitanja pod tadašnjim uslovima.

Da se podsetimo samo na dva-tri najkarakterističnija događaja iz toga perioda. Jedan je Drajfusov proces koji se odigrao krajem XIX veka, tačnije 1894. godine. Suština toga procesa bila je da je jedan kapetan francuske vojske, poreklom Jevrejin, koji je radio u francuskom generalštabu, bio optužen za špijunažu u korist jedne strane sile (u stvari, mislilo se na Nemačku). On je bio izveden pred sud, osuđen na doživotnu robiju i sproveden na Vražji otok na izdržavanje kazne. Međutim, za vreme samog procesa pojavile su se ozbiljne sumnje da Drajfus nije kriv, da je nevin, da je kriv neko drugi. Vremenom se to pitanje dalje zaoštrilo i najzad su pronađeni vrlo ubedljivi dokumenti ne samo da je Drajfus nevin već je i utvrđeno, van suda, ko je pravi krivac. To je bio oficir francuske vojske major Esterhazi, i na osnovu tih novih činjenica pokrenuto je pitanje revizije Drajfusovog procesa. To samo po sebi ne bi bilo tako značajno. Dešavalo se i drugde da je neko bio nevin osuđen, pa se to moglo ispraviti. Ono što je bilo društveno značajno to je činjenica da se oko Drajfusovog procesa i njegove revizije podelila čitava Francuska na dva tabora. To je postalo velika društve-

*) Na poziv istorijske katedre Filozofskog fakulteta u Beogradu, prof. dr Albert Vajs je u aprilu 1961. godine za doktorande i naučne stipendiste pomenute katedre održao ciklus predavanja sa temom »Ajhmanov proces i tragedija Jevrejstva pod fašizmom«. Ovo je jedno od tih predavanja snimljeno na magnetofonskoj traci, koje autor, zbog iznenadne smrti, nije dospeo da rediguje. (Prim. red.).

na afera prvog reda u kojoj je cela Francuska bila podeljena na »drajfusovce« i »antidrajfusovce«, tj. na one koji su tražili da se učinjena nepravda ispravi, da se Drajfus oslobodi kazne i da se umesto njega izvede na optuženičku klupu pravi krivac, i na one koji su bili protiv toga, ne toliko zbog pitanja da li je Drajfus kriv ili ne, nego zbog toga što su smatrali da se ne sme kompromitovati autoritet francuskog pravosuđa, još manje francuske armije i generalštaba. Prema tome, treba ostati kod toga kako je. U krajnjoj liniji ta je afera uzela tolike razmere da je čitava Francuska bila mesecima u velikom uzbuđenju. Snage su se podelile manje-više tako da su napredni krugovi Francuske bili za reviziju procesa, dok je francuska reakcija uglavnom bila na antidrajfusovskoj liniji. Društveni značaj toga procesa bio je u tome što, u krajnjoj liniji, nije bila u pitanju lična krivica kapetana Drajfusa nego krivica jednog Jevrejina, koji je, eto, navodno izvršio špijunažu na štetu zemlje čiji je bio oficir, i što je stvorio takvo raspoloženje koje umalo da nije dovelo usred Pariza do pogroma. Za vreme dok je proces trajao, za vreme dok je ta cela kampanja tekla, bilo je na ulici ne samo povike na račun Drajfusa nego i protiv Jevreja. Pretila je neposredna opasnost pogroma protiv Jevreja u Parizu i još u nekim mestima u Francuskoj. Kasnije je, najzad, ipak prodrlo naprednije javno mišljenje u Francuskoj. Veliki francuski pisac Emil Zola, koji je bio jedan od velikih pobornika revizije procesa i protivnik reakcije, napisao je tim povodom knjigu »J'accuse!« (Optužujem!) u kojoj je izneo čitav tok pitanja, pitanje lične odgovornosti Drajfusa i pozadinu te reakcionarne hajke koja je nastala protiv Jevreja uopšte. Na kraju krajeva došlo je do izvesne revizije sudskog procesa u kojoj je Drajfus kažnjen blažom kaznom. Posle toga je rehabilitovan.

To samo po sebi nije mnogo interesantno. To je samo jedna nesrećna lična sudbina. Interesantno je ono što je posle tog procesa nastalo. U tadašnjoj atmosferi u Francuskoj, koja je za prilike u to vreme bila jedna od vrlo naprednih zemalja u svetu, stvoreno je antijevrejsko raspoloženje. To je bilo vrlo karakteristično za onu atmosferu. Usput bih spomenuo da je Drajfusov proces, na kraju krajeva, imao i jednu vrlo interesantnu istorijsku, tada nesagledivo krupnu posledicu. To je stvaranje države Izrael. Veza je, naime, u sledećem: na Drajfusovom procesu dopisnik velikog bečkog lista »Neue freie Presse« bio je jedan austrijski novinar, takođe Jevrejin, dr Teodor Hercl, koji je dotad i sam plivao duboko u vodama asimilacije i smatrao da je Jevrejstvo jedna kategorija koja izumire i koja će se ubrzo asimilirati drugim narodima. Kao dopisnik na Drajfusovom procesu, osećajući strahovitu društvenu krizu i anti-semitsko raspoloženje koje se povodom Drajfusa stvorilo, on je odjednom došao do saznanja da totalna asimilacija ne može biti rešenje jevrejskog pitanja, nego da se jevrejsko pitanje, po njegovom shvatanju, može rešiti obnovom jevrejske države i na taj način omogućiti Jevrejima da, ako to žele, žive u svojoj zemlji, bez tih

manjinskih problema, bez diskriminacije, pogroma itd. I Hercl je uskoro posle Drajfusovog procesa napisao jednu malu vizionarsku knjigu u kojoj je prvi put na moderan način izložio ideju stvaranja i obnove te nekadašnje jevrejske države, njeno osnovno uređenje, razloge zašto je treba stvoriti itd. Ta se knjiga zvala »Jevrejska država«. U prvom momentu ta knjiga je, naravno, učinila izvestan utisak na neke sektore javnog mišljenja, kako jevrejskog tako i nejevrejskog, ali je kod velikog dela sveta, pa i kod jevrejskih masa ili zajednica, bila shvaćena kao utopija bez realnih konsekvencija. Međutim, vrlo brzo posle toga je, na bazi te Herclove ideje, unutar Jevrejstva nikao pokret poznat pod imenom cionistički pokret, koji je nepunih 50 godina od Herclove vizije stvarno doveo do stvaranja jevrejske države. Naravno, to nije bilo samo zato što je Hercl pisao o tome u svojoj knjižici, nego zato što je niz društvenih uslova, a posebno rastući antisemitizam u svetu, stvorio preduslove da ideja o stvaranju i obnovi jevrejske države dobije sve više pristalica i među samim Jevrejima, naročito među onim koji su bili najviše diskriminirani, u istočnoj Evropi, u Poljskoj, u carskoj Rusiji itd., a kasnije i među drugima, i najzad da dobije i mnoge simpatizere i u nejevrejskim krugovima.

Ta koincidentalna povezanost Drajfusovog procesa sa tim događajem danas je vrlo interesantna iz istorijske perspektive kada ta jevrejska država već postoji. Time neću reći da do nje možda ne bi bilo došlo i da nije bilo Drajfusovog procesa, jer se ne možemo upuštati u hipoteze, tj. u to šta bi bilo i šta ne bi bilo, nego samo možemo konstatovati ono što se stvarno dogodilo. Ali je vrlo interesantna povezanost tih dveju stvari: te opšte antisemitske hajke koja se stvorila oko ličnosti jednog čoveka sa jednom od njenih posledica — koncepcijom o obnovi jevrejske države, kao jednim od rešenja toga problema, toga tzv. jevrejskog pitanja ili pitanja antisemitizma.

Međutim, još jednom naglašavam, da tu nije bila bitna ličnost kapetana Drajfusa, koji je, na kraju krajeva, slučajno i mogao biti špijun, kao što nije bio, nego ona konsekvencija koja se u Francuskoj pokazala, naime: da se iz eventualne krivice jednog jedinog čoveka odmah prešlo na antisemitizam, na diskriminaciju, na tipičnu generalizaciju. Znači, ako je jedan Jevrejin špijun, onda treba pobiti sve Jevreje; ili, ako je jedan Jevrejin učinio ne znam kakvo delo, onda treba odmah žigosati sve Jevreje. To je jedna tipična metoda svake diskriminacije, ta generalizacija da se krivica ili izvesna negativna svojstva jedne individue ili jedne male grupe generališu na jednu veliku grupu ili čitave narode, i iz toga onda izvuku praktične konsekvencije.

Drajfusov slučaj je utoliko interesantniji što nije ostao usamljen. Ne mnogo kasnije pojavila su se još dva vrlo interesantna procesa, istina u mnogo zaostalijim, mnogo reakcionarnijim zemljama

nego što je bila Francuska. Jedan u Mađarskoj, a drugi u carskoj Rusiji, u Odesi.

U procesu u Tisaeslaru, u Mađarskoj, suština optužbe bila je ta da su Jevreji zaklali neku hrišćansku devojčicu da bi uzeli njenu krv za pravljenje pashalnog hleba, koji se jede o prazniku Pashi.

Manje-više slična je bila optužba i u Odesi, koja se pojavila nešto kasnije. I u jednom i drugom procesu je, naravno, dokazano da je optužba izmišljena, da nema nikakvog osnova. Ali je karakteristično da je, i u jednom i u drugom procesu, to pitanje u tim zemljama, kao i u Drajfusovom procesu, prouzrokovalo diferencijaciju naprednih od reakcionarnih snaga. U suštini, na vrlo sličan način kao što se to desilo u Francuskoj. Reakcionarne snage uglavnom su se grupisale oko stava da ta krivica postoji, da je delo dokazano i da je pri tome to jedan plauzibilan razlog da Jevreje treba uništiti, diskriminisati, maknuti sa svih pozicija, jer, eto, kolju nevinu decu! Naravno, napredna javnost sveta, koja je oduvek ili mnogo ranije znala da su takve optužbe izmišljene i koja iz konkretnog procesnog materijala nije dobila nikakve dokaze za podršku takve krivice, segregirala se oko druge grupe. Eto, ta tri primera koja su svojevremeno zatalasala čitave zemlje, pa i šire od toga, dobra su ilustracija kako se to pitanje krajem XIX veka zaoštrilo i kakve je bizerne forme poprimilo. Proces u Odesi završio se pred prvi svetski rat, 1913. godine.

Pored ovih bilo je niz sličnih pojava. Međutim, u to vreme u nizu zemalja osnivaju se prve političke partije koje su u svojim programima imale izričito antisemitske parole: o uklanjanju Jevreja iz javnih službi, o reduciranju Jevreja u pojedinim granama privrede, o proterivanju Jevreja iz odnosnih zemalja, itd. Takve partije sa izričitim anitsemitskim programom još ne susrećemo u eri buržoaskog liberalizma. One su tipične pojave za eru imperijalizma. Zajedno s tim, naravno, pojavljuje se i štampa, koja je lansirala te i slične ideje sa najrazličitijim, potpuno izmišljenim argumentima i sa očevitim falsifikatima, koji su, međutim, u tadašnjoj atmosferi nailazili na izvesne sledbenike, na one kojima je takvo shvatanje konveniralo. Jedan od najpoznatijih falsifikata te vrste bili su tzv. protokoli cionskih mudraca. To je bila knjiga koja se anonimno pojavila u Rusiji, a kasnije bila prevedena na druge jezike i koja je trebalo tobože da predstavlja pronađene zapisnike sa tajne sednice svetskog Jevrejstva, na kojoj je rukovodstvo svetskog Jevrejstva rešavalo o merama koje treba preduzeti da bi Jevreji ovladali svetom. Tu se iznose sasvim konkretni podaci iz tobožnje diskusije, šta je ko rekao, šta je ko predložio, kakve sve mere treba preduzeti, itd. Iako je ubrzo dokazano da je ta knjiga falsifikat i odakle su pojedina mesta kompilirana i uzeta, ona je u izvesnim sektorima javnosti, naročito u onima koji su i inače bili skloni takvim i sličnim reakcionarnim formulacijama, naišla na izvestan odjek i često

bila citirana kao »ubedljivi« dokument u prilog tezi kako Jevreji hoće da osvoje svet i potčine sebi sve ostale narode. Još u doba Hitlera, kada je već davno, bez ikakve sumnje i definitivno, bio prečišćen čitav kompleks oko tih tzv. protokola cionskih mudraca, nacistička literatura i štampa su se vrlo često pozivale na citate iz tog famoznog falsifikata.

Eto, na tim primerima vidi se dovoljno jasno kako se to pitanje sukcesivno zaoštravalo, a istovremeno i kako antisemitizam, naročito ovaj moderni rasnoga tipa, nije Hitler izmislio. Hitler je predstavljao samo kulminaciju u daljem razvoju takve ideološke koncepcije i najzad njenu realizaciju do maksimuma. Međutim, li nije njegovih prethodnika i razne situacije koje su i van Nemačke dovodile do izvesnog nagomilavanja i napetosti oko toga pitanja, je ono što sam tim primerima hteo da ilustrujem. Drugim rečima, one ilustruju istovremeno i to, bez obzira što je taj novi antisemitizam našao u Nemačkoj svoje najjače žarište, da on nije bio nikakav nemački specijalitet. Jer, on je imao i našao svoje odjeke i u nizu drugih zemalja, te je pod datim društvenim uslovima mogao, kao što je za vreme hitlerizma i u nizu drugih zemalja do toga i došlo, da dovede do manifestacija sa svima tragičnim posledicama.

O predistorijatu ovog pitanja pre pojave Hitlera da spomenemo još dva-tri primera kojima ćemo ilustrovati čitav taj razvoj.

Nije slučajno da je upravo u carskoj Rusiji u to vreme, krajem XIX veka, a naročito na početku XX veka, došlo do nekoliko vrlo krvavih antijevrejskih pogroma. Dva takva talasa su naročito uočljiva. Jedan je bio oko 1903. godine, koji je kulminirao u poznatom pogromu u Kišinjevu, u Besarabiji, gde je pobijeno nekoliko desetina Jevreja, a mnogi su opljačkani, ranjeni, itd. Još veći talas nastao je 1905. godine kao reakcija na buržoasko-demokratsku revoluciju u Rusiji, kada su reakcionarne snage gušeći revoluciju, pored ostalih mera, izvodile i čitav niz pogroma. To su činile »crne grupe«, reakcionarne grupe, organizovane u jedinice koje su imale zadatak da ubijaju revolucionarne snage u Rusiji i koje su u tom talasu istovremeno izvršile i čitav niz veoma krvavih pogroma, tvrdeći, pored ostaloga, da su Jevreji igrali značajnu ulogu u revolucionarnim događajima 1905. godine. To je bila donekle istina. Jevreji su zaista u velikom broju učestvovali u ovoj revoluciji, što je bilo sasvim razumljivo jer su bili diskriminirani, tlačeni, potcenjivani i neravnopravni. Razume se da su, možda, u većem procentu nego što bi se to inače moglo očekivati bili zainteresovani za revolucionarne promene kakve su tada pripremane. Tako i na ovim primerima vidimo da je i carska Rusija — koja nije videla i nije imala realni izlaz za razne svoje društvene probleme u datim okvirima carskog samodržavlja i celokupne, uglavnom feudalne, reakcionarnosti — išla tom linijom koju je Lenjin kasnije vrlo umesno definisao kada je govorio o antisemitizmu, naime: da je takva linija jedno od efika-

snih sredstava da se pažnja mase skrene sa pravih uzroka društvene bede na neke njene fiktivne i lažne uzroke, pa da, naravno, u tom kompleksu nije bilo teško reći da su Jevreji oni koji nas na ovaj ili onaj način zloupotrebljavaju i pljačkaju.

Najzad, pre nego što bismo prešli na sam hitlerizam, sigurno da u taj sklop primera spada još i period samog prvog svetskog rata i nešto posle njega. Veliki deo krupnih ratnih događaja, naročito na istočnom frontu, odigravao se baš u krajevima koji su bili naročito gusto naseljeni Jevrejima. To je zapadni deo Rusije ili, tačnije rečeno, jedan deo današnje Poljske, Belorusije i delimično Ukrajine. U tim ratnim događajima, pored normalnih stradanja od rata, neobično su mnogo stradali jevrejski stanovnici tih krajeva, jer su i od jedne i od druge zaraćene strane stalno bili okrivljavani da pomažu onu drugu stranu, te su zbog toga bili maltretirani, pljačkani, itd. Kada je posle pobede oktobarske revolucije došlo do građanskog rata u SSSR-u, opet nije bilo slučajno da su upravo razne reakcionarne grupe Kolčaka, Vrangelja, Denjškina i ostale istovremeno bile ne samo borci protiv tekovina socijalističke revolucije nego i izvršiocima masovnih antisemitskih nedela. Danas se zna da su samo one za vreme tih događaja poklale više desetina hiljada Jevreja. Petljura je kasnije, kada se revolucija afirmisala, kada su sve te grupe bile suzbijene, pobeo i sklonio se u Pariz, kao i mnogi drugi ruski emigranti, ali ga je tamo ubio jedan jevrejski mladić čije je roditelje on u jednoj akciji uništio. Povodom ovog ubistva u Francuskoj je protiv izvršioca ubistva održan veliki proces, ali je ubica vrlo blago kažnjen i kasnije pušten na slobodu, pošto je sud usvojio argumentaciju i motive radi kojih je delo izvršio. Eto, ovi primeri su takođe od naročitog interesa za razumevanje kako je sazio čitav taj problem.

Na toj liniji ima još dve-tri interesantne pojave koje su se nedavno dogodile. Kada je u Mađarskoj 1919. godine ugušena proletrska revolucija i pobedila kontrarevolucija sa Hortijem i njegovom grupom na čelu, uglavnom iz redova plemića i viših oficira, opet je došlo do masovnog gonjenja i velikog fizičkog uništavanja Jevreja, manjih jevrejskih grupa u raznim mestima, po selima, po manjim gradovima, na kraju i u Budimpešti, i do raznih drugih diskriminatorskih mera protiv Jevreja. Hortijev režim je u Evropi bio prvi koji je kroz zakonodavstvo uveo numerus klauzus za studente Jevreje i niz drugih diskriminatorskih mera. Isto tako, u nekoliko drugih zemalja, posebno u Rumuniji, došlo je do uspostavljanja prilično jakih antisemitskih mera. Rumunija je imala staru antisemitsku tradiciju, a u tom periodu ona se naročito dalje zaoštrila.

OVAKO dolazimo do pojave nacizma. Nacizam je od samog početka kao politički pokret, kao ideologija, imao pored svojih ostalih koncepcija i veoma oštro naglašeni antisemitizam. Još u puču 1923. godine, koji je Hitler pokušao u Minhenu sa nekoliko svojih sarad-

nika, i koji tada nije uspeo, antisemitske parole bile su vrlo oštro lansirane. Kasnije, kada je Hitler u zatvoru napisao svoju knjigu »Mein Kampf«, koja je postala neka vrsta biblije nacističkog pokreta, Hitler je u njoj već sasvim otvoreno i vrlo široko razradio koncepciju o štetnosti Jevrejstva, o njegovim negativnim stranama, o njegovoj rasnoj inferiornosti, i u načelu je već naznačio niz mera koje on misli da treba ostvariti protiv Jevrejstva kada jednoga dana pokret bude došao na vlast. Naravno, knjiga »Mein Kampf« nije bila u potpunosti jasna. U njoj se još ne govori otvoreno o masovnom i totalnom fizičkom istrebljenju Jevreja. Međutim, linija »Mein Kampfa«, zaoštavanje te čitave problematike, kretala se u tom pravcu. U knjizi »Mein Kampf« Hitler se koristio čitavim arsenalom antisemitske literature i propagande koja mu je prethodila. On se nije nimalo ustručavao da međusobno najsuprotnije stvari istovremeno postavi jedne pored drugih kao potpuno logične. On, s jedne strane, u »Mein Kampfu« tvrdi da su Jevreji nosioci kapitalizma u svetu, najgori kapitalisti, najgori uzurpatori, eksploatatori, itd. No, to mu nimalo ne smeta da odmah posle toga kaže da su Jevreji nosioci boljševizma, revolucije, obaranja dosadašnjeg poretka i svih svetinja i tradicija ostalih naroda, itd. Te dve stvari, koje su same po sebi međusobno kontradiktorne i koje se uzajamno isključuju, kod njega se vrlo dobro svrstavaju jedna pored druge. I ne samo u »Mein Kampfu« nego i u bezbroj docnijih publikacija i parola, te dve tvrdnje, pored raznih drugih, uvek se pojavljuju jedna pored druge kao same po sebi sasvim razumljive. On je često govorio da je Jevrejstvo slobodno-zidarsko, plutokratsko, boljševičko, a notorno je da su ove kategorije ljudi sasvim različitog roda, različitih ciljeva i različitog porekla. Naravno, osnovna ideja kojom je Hitler branio svoju koncepciju u »Mein Kampfu« bila je, pre svega, rasna koncepcija: Jevreji su rasa, i to tuđa rasa među arijevskom rasom, rasa niže vrednosti, pa prema tome štetna; od nje treba čuvati čistotu arijevske rase, pre svega biološku čistotu, a drugo, razume se, njene pripadnike treba kao inferiorne izolovati iz društva, potisnuti sa svih položaja, i tome slično. To je u suštini bila ta koncepcija. Ono što je još karakteristično za »Mein Kampf« i što je kasnije takođe imalo vrlo krupne konsekvence kada je Hitler došao na vlast, i to ne samo u Nemačkoj nego i u drugim zemljama, to je da je Hitler u »Mein Kampfu« jasno proširio antisemitsko-rasističku koncepciju i na niz drugih naroda. U »Mein Kampfu« se već jasno pojavljuje koncepcija da nisu samo Jevreji rasa niže vrednosti nego i Sloveni, globalno svi Sloveni zajedno, i da prema tome, razume se, i protiv svih Slovena treba preduzeti odgovarajuće mere isključenja iz društva, itd., a sve u korist uzdizanja jedino kvalifikovane i sposobne više rase, tj. »arijevske« rase. Tako je već u »Mein Kampfu«, iako ne potpuno strateški i taktički konkretno, ipak čitava ideja te rasne teorije, koja je nastala mnogo pre Hitlera, bila postavljena

kao jedan politički program za nacistički pokret kada jednoga dana bude zavladao, kao što je, na žalost, 1933. godine zaista i zavladao.

Pitanje koje veoma interesuje nauku, ne samo sa istorijskog nego možda više sa psihološkog, psihopatološkog stanovišta, je da li je Hitler, pišući »Mein Kampf«, zaista verovao u te koncepcije koje je izložio ili je to bio samo jedan izrazito politički instrumenat kojim je mislio da se posluži. Naravno da na to pitanje nije moguće odgovoriti sa stoprocentnom sigurnošću, ali, koliko nam danas istraživanja o tome pokazuju, izgleda da je Hitler sam, pored izvesne političke ideje koju je imao, zaista bio manijak i da je verovao u čitavu tu teoriju rasne inferiornosti i superiornosti i smatrao je jednom od osnova svoga pogleda na život. Neki Hitlerovi biografi pokušali su da iz nekih njegovih ličnih doživljaja analiziraju početak takvog njegovog pogleda na svet. Nećemo sada ulaziti u to koliko su te analize umesne i dokazane, prihvatljive ili neprihvatljive, ali svakako da nisu neinteresantne. Neki Hitlerovi biografi ukazali su na to da je on u svojoj mladosti voleo jednu devojkicu i da mu je jedan Jevrej oteo tu devojkicu. Devojkica je više volela onog drugog i na Hitlera je to ostavilo tako dubok trag mržnje i razočaranja da je tu mržnju na svoga rivala u ljubavi, dakle mržnju prema jevrejskom pojedincu, prosto transplantirao na čitavo Jevrejstvo kao takvo. Znamo da takva transmisija mržnje sa pojedinca na čitavu manju ili veću grupu nije nemoguća i da se ona u životu dešava. Ima nekih drugih podataka koji ukazuju na to da nije mogao da uspe kao slikar. Hitler je najpre mislio da će postati veliki slikar. Posle se pokazalo da nije imao nikakav talenat i da se na umetničkom polju nije mogao da afirmiše, da je postao mali soboslikar, da je u školi u koju nije bio primljen bilo nastavnika, umetnika Jevreja koji su smatrali da on nije sposoban, da nije umetnik, da nije genije, te da je to doprinelo raspirivanju njegove mržnje prema Jevrejima, itd. Nećemo ulaziti u dalju analizu tih čisto intimnih, subjektivnih doživljaja koji su mogli da igraju izvesnu, nesumnjivo veliku, ulogu u izgradnji takvog stava, koji je kasnije kod Hitlera postao manija. Međutim, interesantno je konstatovati i treba ukazati na to da izvesne psihološke uslovljenosti, koje često potiču iz ranog detinjstva, a nazivamo ih »infantilne fiksacije«, kod takvih stvari, pored drugih okolnosti, igraju veliku ulogu. Naravno, bez obzira na taj Hitlerov lični kompleks i maniju, danas znamo da njegova manija nije bila samo na tom polju, nego da je kao ličnost imao još niz takvih psiholoških deformacija koje su ga upravo učinile onim što je bio u negativnom smislu, a koje su mu, s druge strane, upravo dale onu demonsku moć koju je dugo vremena imao nad širokim krugovima oko sebe i širokim krugovima nemačkog naroda. On je svojim govorima zaista znao da hipnotiše nemački narod, ogromne mase. Sve te psihološke komponente njegovog karaktera veoma su interesantne, ali se mi u to ovde ne možemo upuštati.

Po svemu onom što danas možemo da dokučimo izgleda da je Hitler zaista verovao u tu čitavu koncepciju koju je u »Mein Kampfu« uglavnom fiksirao i na kojoj se kasnije razvijala čitava nacistička ideologija. On je doista verovao u superiorne i inferiorne rase i u tu, kao što se on često izražavao, providenjem predviđenu, vodeću, vladajuću ulogu »arijevske« rase i posebno nemačkoga naroda. Međutim, bez obzira na to da li je on u to verovao ili nije, da li je njegovo uverenje samo po sebi bilo ispravno ili lažno, manija ili taktika, to sve ne bi moglo da izazove ona stvarna, politička i društvena dejstva koja je izazvalo, da pored toga nisu još postojali mnogo opštiji i mnogo širi društveni uslovi da bi se tako nešto moglo pojaviti.

Ta i takva Hitlerova koncepcija dobro se podudarala sa izvesnim nastojanjima i potrebama nekih društvenih slojeva, i to u dva pravca. S jedne strane, Nemačka tih godina, naročito dvadesetih godina, a svet je to video 1933. godine, bila je u teškoj društvenoj krizi: izgubljeni rat, reparacije, teritorijalne restrikcije, ograničenja u naoružanju i niz drugih mera koje su Nemci, koji su do 1918. godine verovali da će postati vodeća nacija, teško podnosili, a naročito oni krugovi koji su najviše bili pogođeni, kao na primer jedan deo plemstva, oficirskog kora, deklasiranog carskog činovništva, itd., ali isto tako i jedan sloj nemačke sitne buržoazije koja je svoju malu ušteđevinu i novac izgubila u inflacionim krizama. Tako je u Nemačkoj postojao široki sloj nezadovoljnika sa tadašnjim stanjem, u suštini reakcionarnih tendencija, koji su maštali o povraćaju carstva, o povraćaju moćne imperijalističke Nemačke sa revanšističkim pretenzijama, revizijom mirovnih ugovora, sa ponovnim dobijanjem izgubljenih teritorija, itd. Eto, to je uglavnom bio taj ogorčeni sloj kome je takva ideologija u suštini odgovarala. Krivac je nađen: nije kriva nemačka armija koja nije bila lošija od drugih, mada je izgubila rat, jer je ona sjajna armija; kriv nije niko drugi nego onaj koji joj je zabio nož u leđa, a to su uglavnom bili Jevreji. To je bila ta nebulozna ideologija u kojoj su ovi slojevi našli neku prividnu utehu ili umišljeni izlaz iz ove situacije. S druge strane, koncepcija o nižoj vrednosti, prvo Jevreja a kasnije i drugih naroda, naročito Slovena, bila je u stvari politički vrlo primamljiva, praktična i prihvatljiva koncepcija utoliko što je iz nje, kao krajnja konsekvencija, izlazilo ovo: ako su Jevreji niže vrednosti, onda ih, naravno, treba ukloniti sa svih položaja, što će, drugim rečima, značiti da ćemo njih najuriti a na njihova mesta ćemo sesti mi, deklasirani, koji se nismo snašli u sadašnjem društvu; njima će se oduzeti imovina i ta imovina će na neki način, naravno, da bude data nama koji danas nemamo ili nemamo dovoljno. Na taj način je ta ideologija obećavala izvesne praktične korisne rezultate baš tim deklasiranim slojevima koji nisu videli drugog, realnijeg izlaza iz svoje situacije. A koncepcija da su Sloveni rasa niže vrednosti praktički je značila legitimaciju za vraćanje na vekovni nemački

san ili koncepciju, koja je u istoriji poznata pod imenom »Drang nach Osten«, tj. nadiranje ka Istoku. Ta koncepcija je u nemačkoj istoriji postojala od ranog srednjeg veka, kada su Nemci delimično uništili ili prinudno asimilirali Slovence, što se može dokazati iz bezbroj njihovih pokušaja nadiranja ka Istoku ili na Istok, dobrim delom ka onim oblastima u kojima su ti slovenski narodi bili naseljeni. Tako je ta figura o nižoj vrednosti slovenske rase bila tako reći moralna legitimacija za onu buduću agresiju ili novi pokušaj prodora i potčinjavanja Istoka, koji je kasnije stvarno i počeo da se na strahoviti način ostvaruje u nacizmu.

Eto, to su bili realni koreni jedne takve ideologije, koja je operisala sa parolom »Blut und Boden«, »Krv i zemlja«. To je, s jedne strane, značilo nemačku krv, plemenitu arijevsku rasu, a s druge strane, njenu povezanost sa tlom, sa njenim isključivim gospodarenjem ne samo onim tlom koje sada drži, nego koje je potrebno da bi svoj životni prostor, »Lebensraum« (opet jedna reč poznata iz nacističke terminologije), mogla proširiti u dovoljnoj meri. U Hitlerovom »Mein Kampf« izloženo je da je životni prostor nemačkog naroda — 80 miliona ljudi — premalen i da oni na tom prostoru ne mogu da se razviju i da ga treba proširiti, naravno prema Istoku, prema bogatoj ukrajinskoj ravnici koja treba da postane žitnica Nemačke i gde će se naseliti nemački krupni posednici kojima će robovski da radi ukrajinski narod. Taj plan su Nemci za vreme drugog svetskog rata, prilikom okupacije Ukrajine, bili počeli da realizuju, ali na sreću nisu imali vremena i da ga ostvare. Eto, te ideje — nemačka krv, vlast nad zemljom i životni prostor — bile su one koje su u Hitlerovom »Mein Kampf« i njegovim nebulozno-mističnim polaznim tačkama davale onu konkretnu i privlačnu političku sadržinu za izvesne slojeve nemačkog društva. Kasnije, razume se, kako su se društvene prilike u Nemačkoj dalje zaoštravale, i kako je u tim kritičkim vremenima radnički pokret, a naročito Komunistička partija Nemačke, sve više i više rasla i polako predstavljala potencijalnu mogućnost za socijalističku revoluciju u Nemačkoj, taj razvoj je, naravno, sve više privlačio u Hitlerove redove one slojeve koji su se toga bojali. Tako vidimo da je jedan deo krupnog nemačkog kapitala, koji je u prvo vreme imao negativan stav prema Hitleru, polako počeo da indirektno podržava Hitlera, da finansira njegove partijske zborove i akcije, štampu itd. ali ne zato što se slagao sa Hitlerom. Krupni kapitalisti su mu se intimno smejali. Hitler je bio dobar instrumenat u njihovim rukama, koji će oni upotrebiti. Mislili su da će izvršiti njihove planove i da će ga u datom momentu vrlo lako ukloniti. Međutim, kao što se kasnije videlo, oni su se prevarili. On je zagospodario tako da oni nisu mogli da vladaju sa njim. On je vodio svoju politiku i protiv izvesnih njihovih interesa. Ali, oni su onda još mislili tako, pa su čitavi nemački krugovi, naročito krupni kapital i mnogi drugi, podržavali Hitlera. Hitler je uspevao: u nekoliko izbora povećao je

broj svojih predstavnika u Rajhstagu. I naravno da je taj uspeh, sa sve većim sopstvenim mogućnostima političke ekspanzije u samoj Nemačkoj, doveo u onim kritičnim vremenima do daljeg porasta njegovog uticaja. Do dolaska na vlast, naravno, nacisti nisu imali mogućnosti da preduzimaju ikakve radikalne mere ni protiv Jevreja ni protiv drugih svojih protivnika.

Poslednjih godina pre dolaska Hitlera na vlast, prilike u Nemačkoj bile su još teže. Velika svetska kriza 1929. godine zahvatila je i Nemačku. Ona je u celom svetu izazvala krupne društvene potrese, ali je kriza u Nemačkoj, koja je i inače bila sva rovita i labilna, još dublje i dalje zaoštrila sve društvene probleme. To je vreme naglog porasta nacizma. To je istovremeno i vreme kada je nacizam već pokušavao da ostvari izvesne svoje programske tačke, barem u granicama onoga radijusa kako je tada bilo moguće. Tada su već bile organizovane poluvojničke organizacije nacističke partije, prvo »Sturmabteilung« (SA = jurišni odred), a nešto kasnije »Schutzstaffel« (SS = zaštitni odred). To nisu bili vojnici, ali su imali vojničke uniforme i izvesno naoružanje. Izvršavali su svoje zadatke na taj način da su tu i tamo premlatili nekog Jevrejina, komunistu ili nekog drugog naprednog čoveka koji se u Nemačkoj borio protiv nacizma, rasturali su političke zborove komunisti i socijalista i na taj način delovali su razbijački svugde gde god su mogli. Nacisti su već tada, razume se, imali i dosta razvijenu štampu na toj određenoj nacističkoj liniji, koja je imala sve veći krug čitalaca u uslovima svih tih zaoštavanja.

Takvo je stanje bilo do dolaska nacizma na vlast, tj. do januara 1933. godine. Činjenica je da Hitler nije došao na vlast nekim nelegalnim, revolucionarnim putem ili državnim udarom, nego legalno. Na bazi samog Vajmarskog ustava, te vajmarske ustanove, kao lider tada najbrojnije stranke u Rajhstagu (parlamentu), Hitler je u datom momentu od tadašnjeg predsednika Nemačke maršala Hindenburga dobio mandat da obrazuje novu nemačku vladu. Istina, on je dobio mandat za obrazovanje koalicione vlade u kojoj je bilo, sem njegove partije, zastupljeno i nekoliko drugih stranaka, sa prilično određenim programom i donekle vezanim rukama. Hindenburg, koji je bio okružen starim generalima, i niz ljudi oko njega, kao što su potkancelar u Hitlerovoj vladi fon Papen, stari nemački diplomata iz aristokratskih krugova, Hugenberg, jedan od predstavnika nemačke velike industrije, takođe jedan od ministara u Hitlerovoj vladi, i drugi — svi su oni mislili da je sad prilika da Hitler bude nosilac režima i da kao takav razbije komuniste, socijaliste i druge napredne snage, pa će oni posle naći puta i načina da ga najure i da rade kako znaju i hoće. Tako se nije desilo. Naprotiv, desilo se to da je Hitler, došavši na vlast, formalno sasvim legalno, vrlo brzo našao puta i načina da Vajmarski ustav, iako ne formalno ali faktički, ukine nizom zakona koje je dao da se izgla-saju, na osnovu kojih je sva ovlašćenja praktički preneo na sebe.

On je takođe vrlo brzo našao puta i načina da sve svoje partnere izbacila iz koaliciona vlada, izuzev nekih koji su mu sasvim prišli, da zabrani sve ostale političke partije u Nemačkoj i da zadrži samo nacističku partiju, da zabrani svu štampu, sem nacističke, jednom rečju da stvori totalitarni režim po nacističkoj liniji koji je već 1934. godine bio tako reći potpuno oformljen. Kada je stari Hindenburg umro, nije se više birao novi predsednik Rajha, nego je Hitler jednim posebnim zakonom uzeo sebi, pored položaja kancelara, tj. predsednika vlada (ovaj položaj zauzimaao je od 1933. godine), i položaj poglavara države — Rajhsfirera, vođe nemačkog Rajha, uzimajući na taj način u svoje ruke celu oružanu vlast Nemačke, šta je za njega bilo najvažnije. Kada je postao poglavara države, automatski je postao i vrhovni komandant svih oružanih snaga Nemačke u čijim je redovima tada još bilo izvesnih opozicionih, antinacističkih elemenata.

Tako je, najkraće rečeno, ostvaren početak totalitarnog režima u Nemačkoj. Poznato je sa kakvim su bezobzirnim, dramatičnim i fantastičnim trikovima nacisti ostvarili jedan od svojih najpoznatijih zločina, tzv. paljevinu Rajhstaga, kada su zapalili zgradu nemačkog parlamenta. To je bilo odmah posle preuzimanja vlasti. Oni su uhvatili ne potpuno normalnog mladog Holanđanina Van der Libea, kome je stavljena čitava krivica na teret. U taj proces bio je umešan i Georgije Dimitrov. Cela se stvar svršila na tome da su Georgija Dimitrova kasnije pustili razmenom za neke svoje ljude i on je otišao u Sovjetski Savez. Van der Libe bio je kažnjen smrću. Politički je cela stvar bila montirana tako da su komunisti zapalili Rajhstag i, eto, krajnje je vreme da se sa tom »bagrom« razračuna. Odmah posle paljevine Rajhstaga usledile su još brutalnije mere protiv komunista, socijalista i niza drugih naprednih, čak i građansko-liberalnih, pa i katoličkih elemenata u Nemačkoj. Eto, svim tim putevima, u čije detalje ovde ne treba ulaziti, ostvaren je nacistički totalitarni režim.

Već 1934. godine taj režim je, kako smo već naglasili, tako reći kompletan. Te godine došlo je do onog internog obračuna unutar nacističke partije kada je Hitler pobio Rema i čitavu grupu nacista iz rukovodećih krugova SA, koji nisu bili sasvim na njegovoj liniji. Tada je na sasvim otvoren i najkrvaviji način pobijeno nekoliko stotina ljudi iz nacističke partije, čime je unutrašnja partijska opozicija, ako je i postojala, do kraja likvidirana. Oni što su preživeli taj pokolj, pobegli su u izgnanstvo, te je tako stvoren taj krajnji totalitarizam.

Sada da se vratimo na naše uže pitanje. Čim je Hitler došao na vlast bilo je jasno da će se odmah pristupiti prvim efektivnim diskriminatorskim merama protiv Jevreja. Međutim, taktika nacizma u tom pogledu bila je u prvim momentima relativno umerena. Za to ima više razloga. Jedan od razloga bio je da je Nemačka još tada, u izvesnoj meri, morala da vodi računa o javnom mišljenju

sveta koji je vrlo budno pratio sve što se u njoj događalo. Jedan od razloga bio je i taj da oni nisu mogli trenutno, naročito u nekim pozicijama u privredi, bez velike štete po tok nemačke privrede da zamene izvesne Jevreje koji su bili u trgovini, industriji, banкарstvu i u još nekim važnim privrednim granama. Sve to zajedno dovelo je do toga da nacizam nije odmah u početku sa punom brutalnošću pristupio ostvarenju svog antijevrejskog programa, nego se u tome može uočiti izvesna postepenost. Najzad, pored svega toga Hitler je, naravno, morao računati i sa samim raspoloženjem širokih krugova nemačkog naroda, koji inače nisu bili za njega, naročito u prvo vreme. Pored toga, oni su bili ipak zadojeni, vaspitani na izvesnim socijalističkim idejama i na nekim hrišćanskim humanističkim koncepcijama, u svakom slučaju na koncepcijama koje ideju o rasnoj diskriminaciji i o totalnim konsekvencijama takve rasne diskriminacije nisu prihvatale. Imajući to u vidu, možemo danas iz istorijske perspektive da vidimo da je u stvari Hitler u svom ostvarenju antisemitskog programa, sa krajnjim ciljem totalnog istrebljenja Jevreja, uglavnom prešao nekoliko jasno ocrtanih faza: prva faza bila je od 1933. godine, dakle od preuzimanja vlasti, do 1935. godine, do tzv. nirnberških zakona; druga faza od nirnberških zakona do 1938. g. ili do tzv. kristalne noći; treća faza bila je od novembra 1938. godine do jula 1941. godine i četvrta od jula 1941. godine do sloma nacističke vladavine 1945. godine. Naravno, ovo je periodizacija koja je, kao i svaka periodizacija, od relativne vrednosti. Konkretni događaji ne mogu se tako tačno razgraničiti po ovome šablonu, ali uglavnom imajući u vidu taj ceo razvoj, kako ga možemo danas sagledati, mislim da je takva periodizacija dosta adekvatna.

U prvo vreme, čim je Hitler došao na vlast, pre svega vidimo da je nacizam u maksimalnoj meri pojačao svoju propagandu i po drugim linijama, a ne samo po liniji antisemitizma. Za razliku od izvesne antisemitske štampe i propagandne literature koja je postojala i pre dolaska Hitlera na vlast, i nekoliko nacističkih organa, kao što su bili »Völkischer Beobachter«, zvanični list partije, ili »Der Stürmer«, list koji je izdavao jedan od Hitlerovih gaulajtera i čija je osnovna nota bila baš antisemitizam, napad na Jevreje — odjednom se pojavila čitava poplava takvih publikacija, počev od sasvim popularnih za najšire mase u parolama pa sve do one kvazi-naučne, tobože potkrepljene nekom naučnom doktrinom i sa odgovarajućim citatima i svim ostalim prividnim svojstvima neke tobožnje nauke. Tako je taj talas propagande od 1933. godine nadalje uzeo fantastične razmere. On je naravno imao za zadatak da sve Nemce, u prvom redu u Rajhu, ideološki ubedi u opravdanost takvog antisemitskog stava i čitave rasne teorije i da na taj način, razume se, psihološki pripremi mase za one dalje mere koje će imati tek da dođu. Jedna od vrlo markantnih mera u tom periodu bio je bojkot, opšti bojkot jevrejskih radnji, sproveden 1. aprila

1933. godine. To je trebalo tobože da bude (takva je bila nacistička formulacija) odgovor, odmazda nemačkog naroda protiv antinemačke propagande koju Jevreji u svetu vode protiv Hitlera i čitavog njegovog režima. Na liniji te propagande bila je i koncepcija da treba bojkotovati nemačku trgovinu. To je u suštini, naravno, istina. Ne samo Jevreji nego i svi ostali ljudi sveta su tada već sagledali šta Hitlerov režim znači i svet je zaista vodio u svojim velikim sektorima, naravno ne samo jevrejskim nego i u masama drugih naprednih ljudi raznih pravaca i strujanja, propagandu za sve veći otpor protiv te Hitlerove linije i za što veću kritiku prema njoj, počev od mnogih velikih država Zapada i Istoka, pa sve do masovnih, vrlo krupnih društvenih i verskih organizacija, itd. Naravno da je najlakše bilo sve to svesti na jevrejsku notu i montirati tako da na čelu čitave antinacističke linije u svetu tobože stoje Jevreji i da se, prema tome, treba njima i osvetiti. Jer bilo je u to vreme vrlo teško i nepopularno u Nemačkoj preduzeti neke mere recimo protiv Amerikanaca ili Amerike, tim pre što u Nemačkoj nije bilo mnogo Amerikanaca, a i Amerika je bila velika i moćna država. Takođe ni protiv katoličke crkve, koja se u osnovi takođe izjasnila antinacistički, jer je u samoj Nemačkoj bio veliki broj katolika i katolička crkva je imala izvestan autoritet, kako u Nemačkoj tako i u nizu drugih zemalja. Inače, fakat je da su mnoge jevrejske organizacije u svetu, pored drugih, videvši kuda on vodi, oštro istupile protiv nacizma i protiv njegovih pozicija, pogotovo što nije bio uperen samo protiv Jevreja nego i protiv svega što je napredno. Činjenica je da je bilo i takvih predloga da se putem bojkota nemačke robe u svetu, i to ne samo od strane Jevreja, ekonomski sputa taj režim, jer su tada mnogi još verovali da je moguće da mu na taj način oslabe privrednu bazu i da će se — kao što su mnogi u prvim mesecima pa i kasnije verovali — nacizam kao kula od karata za nekoliko meseci srušiti. Ta iluzija nije bila samo jevrejska, nego je, na žalost, u to vreme to bila iluzija mnogih ljudi. I da bi se za to osvetili, nacisti su proglasili prvi april za dan bojkota jevrejskih radnji. Pred svaku jevrejsku radnju bila su postavljena dva SA-ovca, koji su svakom onemogućili da uđe u radnju da kupuje. Na izlozima su bile napisane razne pogrдне parole; razbijeni su izlozi; poneki Jevreji su batinani, itd. To je bila vrlo brutalna mera, naročito za svet koji tada još nije bio navikao na strahote koje će tek doći. Sve je to izgledalo strahovito nečovečno i tako reći neverovatno da se u srcu Evrope u XX veku mogu dešavati takve stvari. Prvi april 1933. godine naročito je karakterističan po tome što je posle toga usledio niz drugih mera. Prvo su donete mere u pogledu ograničenja građanskih prava. Još nije bilo ni ubijanja, ni masovnih hapšenja, fizičkog zlostavljanja i sl. Počelo je time da je Jevrejima zabranjeno da obavljaju izvesne poslove. Oni više nisu mogli biti lekari, advokati, inženjeri itd., ili su mogli da vrše te funkcije samo ograničeno, na primer, jevrejski

lekari mogli su da leče samo Jevreje, ili su jevrejski advokati mogli da zastupaju samo jevrejske klijente, što je za tadašnju Nemačku bila nepojmljiva situacija, kada se zna da je baš u medicinskoj nauci tadašnje Nemačke bila čitava plejada velikih lekara i naučnika jevrejskog porekla, koji su imali ne samo veliki broj pacijenata nego i ogroman ugled na klinikama i u nauci u svetu. Drugo ograničenje se odnosilo na studiranje jevrejskih studenata visokih škola, a nešto kasnije i na ograničenja za učenike srednjih škola. Dalja mera bila je penzionisanje gotovo svih Jevreja koji su se nalazili u državnoj službi, a njihov broj srazmerno nije bio mali. On je bio mali prema ukupnom broju nemačkih službenika, jer treba znati da je u tadašnjoj Nemačkoj sa oko 60 miliona stanovnika bilo ukupno 600.000 Jevreja, dakle 1% od čitavog stanovništva, što je procentualno beznačajan broj. Razume se da svi Jevreji nisu bili na nekim važnim položajima u privredi, nauci ili javnim službama, nego je to bio samo manji broj. Najveći broj spadao je u sitne srednje činovnike, službenike, intelektualce, male ili srednje trgovce, zanatlije itd. Postojao je i mali broj koji je pripadao sloju krupne buržoazije, zatim intelektualaca najvišeg ranga, naučnika, akademskih ljudi. Ostali su pripadali srednjoj i sitnoj buržoaziji, a bilo je i nešto malo proletarijata. Međutim, taj mali broj iskorišćen je za vanredne propagandne efekte, i tako je, na primer, penzionisanje službenika u nemačkoj javnoj upravi prikazano u nacističkoj štampi kao oslobođenje nemačkog naroda od jevrejske birokratije koja ga je zajašila. Ovo su bile te prve mere.

Interesantno je u vezi s tim pomenuti šta se desilo još za života Hindenburga. Stari Hindenburg, mada je već bio senilan (imao je preko 80 godina), pratio je još koliko-toliko događaje i bio je donekle pod uticajem svog užeg junkersko-oficirskog kruga. Jednog dana ipak se pobunio protiv tih mera i rekao: »Pa dobro, ako je već nužno da se to preduzme, ali zaboga, ipak ne možemo to učiniti prema onim Jevrejima koji nose visoka ratna odlikovanja iz prošlog rata i koji su se sa sjajnim uspehom borili na našoj strani.« Onda je Hitler, u toj situaciji, u tim prvim zakonima, zaista još tolerisao takve izuzetke, da se, na primer, na Jevreje koji su bili nosioci visokih vojnih odlikovanja iz prvog svetskog rata te mere ne odnose. Međutim, odjednom se ispostavilo da je broj takvih Jevreja sa raznim vojničkim odlikovanjima i zaslugama i činovima relativno visok i da će, prema tome, mnogi izbeći te mere. Interesantno je da su nekoliko meseci posle Hindenburgove smrti sve te izuzetne klauzule iz zakona i uredaba uglavnom bile izbrisane ili, u najmanju ruku, znatno reducirane. To je bila već pomenuta prva faza.

Druga faza počela je sa nirnberškim zakonima 1935. godine. Nirnberški zakoni predstavljaju ostvarenje rasističke koncepcije na zakonodavnom planu. Tada su prvi put izričito doneti zakonski propisi zasnovani na rasnoj teoriji. Uglavnom su u pitanju dva zakona: prvi je bio zakon o državljanstvu, a drugi zakon o zaštiti

nemačke krvi. Ako se malo podsetimo istorije naše zemlje pod fašističkom okupacijom, kada su Pavelić i ustaška grupa došli na vlast u Hrvatskoj, videćemo da su prva dva njihova zakona bili tačni pandani ova dva nirnberška zakona. Prvi zakon je njene građane podelio na državljane »Nezavisne Države Hrvatske« i na tzv. pripadnike »NDH«, u stvari građane bez građanskih prava nego samo sa obavezama, i drugi zakon o zaštiti »arijevske krvi«. Kasnije su i mnoge druge zemlje sa fašističkim ili sličnim režimima sa malim varijantama kopirale te nirnberške zakone i oni su u tim sistemima predstavljali jednu od prvih mera.

Osnova nirnberškog zakona o državljanstvu bila je uglavnom sledeća: U Nemačkoj postoje dve vrste građana. Prvi su državljani Rajha, koji su nosioci svih prava. Oni mogu biti samo »arijevske« krvi. Drugi su pripadnici države koji su obavezni Nemačkoj na svu lojalnost, pokornost, poslušnost, plaćanje svih obaveza, itd. ali nemaju, pre svega, nikakva politička prava, pravo učešća u ma kakvom vidu javnog života, javnih službi i tome slično. Taj zakon se tada, u tadašnjim okvirima Nemačke, praktički odnosio samo na Jevreje, jer drugih nearijevaca, po nemačkoj definiciji, tako reći nije ni bilo. Bilo je samo tih 600.000 Jevreja, upravo tada već nešto manje, pošto je nekoliko desetina hiljada već uspelo da izbegne iz Nemačke. Naravno, kada je Hitler doneo ove zakone, on je znao da će jednoga dana taj zakon biti primenjivan i daleko van Nemačke.

Drugi zakon bio je zakon o zaštiti nemačke krvi koji je još više potencirao rasnu ideju, koji je strogo zabranjivao brakove između arijevaca i nearijevaca, koji je propisivao vrlo stroge kazne za polne odnose između arijevaca i nearijevaca, u izvesnim slučajevima čak i smrtnu kaznu. Zakon je kvalifikovao nearijevcem svako lice koje je od četiri pretka u drugom stepenu, dakle dve babe i dvojice deda, imao najmanje tri koji nisu arijevci. Dakle oni koji su imali četiri ili tri jevrejska pretka, smatrani su punokrvnim Jevrejima, kako se to po Hitlerovoj definiciji reklo. Oni koji su imali samo dva pretka jevrejskog porekla a dva nejevrejskog, tj. jednog dedu i jednu babu, smatrani su polujevrejima i prema njima su u početku bile preduzete neke blaže mere; konačno, oni koji su imali samo jednog pretka jevrejskog porekla smatrani su četvrtjevrejima. Kasnije je ta idiotska koncepcija išla još i dalje, do osminskih Jevreja, itd. Osnovni cilj zakona bio je da najoštrije povuče rasnu liniju. U nekim slučajevima to je dovelo do tragičnih posledica. Tako, na primer, brakovi koji su postojali decenijama morali su biti razvedeni, jer je vršen takav pritisak na nejevrejskog bračnog druga, muža ili ženu, za koje je nastala takva diskriminatorska situacija u društvu, da prosto nisu videli drugi izlaz nego da se razvedu. Bilo je bezbroj slučajeva da su takvi bračni drugovi zajedno počinili samoubistvo, jer su videli da se ne može živeti pod tim uslovima a nisu hteli da se rastanu. To je mnoštvo ljudskih tragedija, koje su ovakve i slične mere u sve većem broju stvarale

i izazivale. Interesantno je bilo, iako je u osnovi u nirnberškim zakonima bila data rasna definicija pojma Jevrejin, da je sam zakon upao u kontradikciju, pa je u punokrvne Jevreje ubrajao i one kod kojih nije bilo dokazivo nikakvo jevrejstvo po poreklu, po precima, po babama i dedama, nego koji su pripadali Mojsijevoj veroispovesti kao takvoj. Naime, u Nemačkoj je postojao izvestan broj ljudi koji su iz ubeđenja iz drugih vera prešli u jevrejsku a koji su po svom rasnom poreklu bili čisti Nemci. Međutim, u takvim slučajevima odstupilo se od rasne teorije i takvo lice je, samim tim što je prešlo na Mojsijevu veru, bilo klasificirano kao rasni Jevrejin. Bilo je još i niz drugih odstupanja.

Na bazi nirnberških zakona koji su proglašeni sa velikom pompom na kongresu nacističke partije u Nirnbergu (po tome su i dobili naziv »Nirnberški zakoni«) kasnije je sledila jedna za drugom čitava poplava raznih zakonskih mera i uredaba koje je trebalo da konkretizuju tu izolaciju Jevreja po rasnoj liniji. To je danas smešno kada se gleda iz istorijske perspektive. Međutim, bilo je tragično, s jedne strane, do kojih detalja, do kojih su besmislenih sitnica išle te uredbe i zakoni, a s druge strane, sa kakvom su fantastičnom, tipično nemačkom birokratskom preciznošću, do najmanje sitnice, regulisali neverovatne beznačajne gluposti, počev od takvih kao što su isključenje iz niza profesija u kojima je još bilo nekih ostataka Jevreja, isključenje iz vaspitnih ustanova, odvajanja u školama, čak i u onim osnovnim i drugim školama u kojima su još Jevreje trpeli, tako da su unutar škola jevrejska deca morala sedeti samo u jednoj ili dvema poslednjim klupama odvojena od ostale dece, itd. Pored tih mera dalje društvene diskriminacije i izolacije sledile su mere kao što je zabrana da Jevreji upotrebljavaju javna kupatila, da izvesna naročito određena kupatila mogu upotrebljavati samo od 12 časova, da u tim i tim parkovima Jevreji ne mogu sedeti, nego samo u naročito određenim, da u nekim parkovima mogu sedeti samo na naročito obeleženim klupama, da u nekim tramvajima mogu sedeti samo na zadnjim mestima, itd. itd. Te mere praktično nisu imale nikakvog smisla ni za tadašnji nacizam, jer nisu donele nikakav efekat. Jedini krajnji cilj tih mera bila je dalja izolacija te društvene grupe na čije se uništenje išlo, njeno diskriminisanje u tadašnjem nemačkom društvu, ponižavanje itd. Sve to, s jedne strane, kao efekat da se pred nemačkim narodom dokaže sa kakvom se konsekvatnošću ostvaruje odbrana čiste nemačke krvi, a s druge strane, da se ta sama diskriminirana grupa sve više psihološki lomi i da se dovede u situaciju parije, bespravnog, onemogućenog čoveka, bez ikakve odbrane u društvu, bez oslonca i ugleda. U krajnjoj liniji to je bio jedini cilj takvih smešnih mera o kojima su izdavani opširni tekstovi sa svim zakonskim formama, pečatima, potpisima i dr., kao što se to već u administraciji radi. Najzad, sledilo je dalje da se za svako zaposlenje, od najnižeg do najvišeg, čak i za poslove kao što su

čišćenje ulica i sl., tražilo uverenje o poreklu. Uslov za zaposlenje bio je da kandidat dokaže da su od četiri pretka najmanje tri čista arijevca. Naravno da je pribavljanje takvih dokaza često bilo praktički nemoguće, čak i u slučajevima u kojima je situacija zaista bila čista, jer su ljudi često dolazili iz sasvim drugih krajeva, ili čak iz drugih zemalja, a i s obzirom na činjenicu da su za vreme prvog svetskog rata masovno uništene arhive, itd. Ali, takav zahtev postao je sve više *conditio sine qua non*, bez koga se ni najmanja služba nije mogla naći, tako da je sve veći broj tih Jevreja otisnutih iz ostalih službi polako došao u bezizlazan ekonomski položaj, u nemogućnost opstanka ni na najnižem nivou. Rezerva i uštedevine koje su ljudi još imali polako su se trošile. Mora se priznati da je jedan deo nemačkog naroda pomagao svojim prijateljima ili rođacima Jevrejima i na taj način im olakšao situaciju, ali to je bio relativno mali broj. Većina Jevreja je, kao logična posledica tih mera, ne samo društveno postala izolovana i psihološki dovedena u takvu diskriminisanu situaciju nego se i ekonomski sve više srozavala na bezizlazan položaj. Kao jedna od tih mera, na primer, usledilo je i oduzimanje prava na žalbu. Posebnim zakonom predviđeno je da se na odluke sudova ili upravnih vlasti, protiv kojih su se drugi građani Nemačke mogli žaliti višim forumima, Jevreji ne mogu žaliti, nego je za njih prvostepena odluka uvek definitivna. To je praktički značilo da su i najniži organi vlasti mogli totalno primenjivati svoju volju u odnosu na taj deo stanovništva, jer su žalbe bile isključene.

9. novembra 1938. godine desio se događaj koji nacisti sigurno nisu planirali, ali koji su jedva dočekali. Naime, do 1938. godine situacija je bila već toliko sazrela u tim diskriminatorskim merama protiv Jevreja da su nacisti već videli da se na tom planu ne može ići dalje. Posle toga je ostalo još samo da se preduzmu radikalnije mere koje već idu ka direktnom fizičkom napadanju i, u krajnjoj liniji, uništenju. Ali je za to ipak trebalo naći neki pogodan povod. Godine 1938. Nemačka je pokušala da sa nekim državama, posebno sa Engleskom, nađe neki *modus vivendi*, postigne neki sporazum. Igrala je, lavirala je, da vidi da li će sa Istokom ili sa Zapadom da se sporazume, pa je iz tih spoljnih razloga morala malo da vodi računa o svim tim stvarima. Bio je, dakle, potreban jedan dobar povod. I taj povod dobijen je 9. novembra 1938. godine kada je u Parizu mladi poljski Jevrejin Grinšpan ušao u nemačku ambasadu i iz revolvera ubio njenog savetnika vom Rata. Kada je uhvaćen, rekao je da je to učinio zato jer su njegovi roditelji, koji su poreklom bili Poljaci, proterani od strane nacističke vlasti iz Pruske, gde su sada živeli, natrag u Poljsku. Poljska ih nije htela primiti i tako su nedeljama, u strašnoj situaciji, lutali između dve granice. Neki od članova njegove porodice su tada propali. Da bi se za to osvetio nacističkom režimu, ubio je vom Rata.

To je bio individualni slučaj jednog jevrejskog mladića od 17 ili 18 godina, prema tome jedan individualni akt, bez obzira koliko je bio opravdan ili neopravdan, motivisan ili nemotivisan. On je poslužio kao neposredni povod za prvi masovni, univerzalni pogrom koji je nacizam ostvario na čitavoj tadašnjoj nemačkoj teritoriji. Nacisti su mu dali zvučno ime »kristalna noć Rajha«. »Kristalna noć«, jer je te noći, između 9. i 10. novembra, koja je navodno bila vrlo lepa, kristalno jasna, u Nemačkoj ubijeno nekoliko desetina Jevreja, preko 20.000 uhapšeno, 250 jevrejskih sinagoga i još nekoliko stotina drugih jevrejskih javnih zgrada spaljeno, razlupano, razoreno, pored bezbroj radnji, kancelarija, jevrejskih škola i drugih kulturnih ustanova itd. Zvanična formulacija bila je da je to spontani akt odmazde nemačkog naroda protiv jevrejskog zločina, zločina nad vom Ratom, da je taj zločin izazvao takav opšti revolt kod nemačkog naroda da nacistička vlast nije bila u stanju da ga zauzda. Posle je, naravno, dokazano da to nije bilo tako. Naime, nije bilo nikakvog naročitog revolta, nego je nacistička partija, naročito preko svojih odreda SA, organizovala čitavu tu hajku. Inače se ne bi moglo ni zamisliti da je baš iste noći spontano, u istom momentu, u celoj Nemačkoj došlo do istih akcija. Dokazano je da je ova akcija bila detaljno pripremljena, da je, pored ostalog, naređeno i to da se odredi SA u toj akciji ne smeju da pojave u svojim uniformama nego da moraju da nastupe u civilu da bi se stvar i time kamuflirala, itd.

Daleko pre nirnberškog i drugih procesa, kada su ovi događaji do kraja osvetljeni, sve se to znalo. Čak je i u samoj Nemačkoj, u vrhovima partije, kritikovan Gebels, koji je bio jedan od glavnih organizatora te »slavne kristalne noći«, da je stvar izvedena suviše očevidno, da je svako ko nije potpuno lud mogao da vidi da je u pitanju organizovana akcija a ne neki spontani izliv ogorčenja. Ta partijska kritika je posle rata pronađena, ali naravno da u ono vreme nije izneta u javnost. U svakom slučaju ta tzv. kristalna noć bila je početak onih tada već sasvim drukčijih, kudikamo brutalnijih mera nego u prethodna dva perioda.

10. novembra 1938. godine Nemci su odjednom obustavili sve te akcije, kao što je iznenada jedne noći do njih došlo. 11. novembra se od toga ništa više nije videlo i ništa se više nije smelo ponoviti. 12. novembra je kod Geringa održana konferencija na kojoj se raspravljalo o daljim konsekvencama ovog događaja i na kojoj je, pored ostalog, Hajdrih, tadašnji šef nemačke tajne policije, referisao da je ukupna šteta od izgreda u »kristalnoj noći« jedna milijarda maraka, na razbijenim i opljačkanim radnjama i zgradama. Naravno, mase koje su razbijale, vrlo često su i pljačkale, pa je ukupna šteta od preko milijarde maraka jednovremeno ogromna šteta i za samu nemačku privredu. Da bi ironija bila veća, Gering je tada doneo odluku da Jevreji u Nemačkoj kolektivno, kao nak-

nadu za tu štetu, imaju da isplate nemačkoj državi tu milijardu maraka koju su naneli nacisti uništavajući u pogromima jevrejsku imovinu! I Jevreji, tada već i inače u velikoj meri ekonomski uništeni, morali su da daju još milijardu maraka. Kasnije je ta suma povišena za još četvrt milijarde, jer, eto, Jevreji su u krajnjoj liniji krivi za sve to! Ironija ide još i dalje: mnoge jevrejske radnje bile su osigurane kod osiguravajućih društava protiv raznih šteta, provala, krađa, pljačke itd. Istim aktom kojim je nemačkim Jevrejima nametnuta ta kaznena kontribucija, nemačka država je konfiskovala sve sume osiguranja koje bi Jevreji imali da dobiju za tu štetu. Sve je to naplaćeno u korist državne kase. To nisu bitne stvari, ali ilustruju kako je nacizam u trećoj fazi nastupao sve otvorenije i bez ikakve rezerve. Interesantno je da je Gering na toj istoj konferenciji, 12. novembra 1938. godine, izrekao onu poznatu rečenicu, naime, ako dođe do rata (a u novembru 1938. godine Nemci su već vrlo dobro znali da će do rata doći, jer su ga oni i hteli) da će taj rat biti istovremeno i konačno rešenje jevrejskog pitanja. Taj izraz »konačno rešenje«, koji je kasnije postao nacistička formula za totalno istrebljenje Jevreja, izgleda da je tada prvi put upotrebljen. Drugi put, u nešto drugačijoj verziji, upotrebio ga je dva meseca kasnije u svome govoru, januara 1939. godine, Adolf Hitler. Nije nimalo slučajno da je neposredno posle toga Hajdrih, tadašnji šef nemačke tajne policije, a kasnije nemački rajhsprotektor u Češkoj, koga su češki patrioti ubili u atentatu 1943. godine, dobio nalog da pripremi plan za konačno rešenje jevrejskog pitanja. Tada još nije jasno rečeno da to »konačno rešenje« treba da bude fizička likvidacija Jevreja, jer u tom pogledu Nemci još ni sami nisu imali jasnu sliku. Bilo je više struja. Ekstremna, koja je bila za to da se odmah, čim se ukaže mogućnost, pristupi masovnom ubijanju; zatim tendencija da nema smisla to učiniti, jer je privreda u teškoj situaciji, da oskudeva u radnoj snazi, te da je bolje da se Jevreji ubijaju na poslu, tj. da se na radu do maksimuma eksploatišu, te da će polako sami, usled loše ishrane i preteranog rada da umiru. Kao što znamo, kasnije u realizaciji tog »konačnog rešenja« primenjena su paralelno oba metoda.

Eto, takva je bila situacija pre nego što je otpočeo drugi svetski rat. Kada je on izbio, 1. septembra 1939. godine, situacija se odjednom znatno izmenila i u odnosu na pitanje kojim se ovde bavimo. Nemci su u munjevitom ratu, za nepunih 14 dana, savladali tadašnju Poljsku, i onde, upravo u onom delu koji su oni okupirali (drugi deo su na bazi nemačko-sovjetskog sporazuma zauzeli Sovjeti), zatekli otprilike tri i po miliona Jevreja. Poljska je tada bila zemlja u kojoj su Jevreji najmasovnije živeli, tako da je postojala velika koncentracija Jevreja u nekoliko centara, naročito u Varšavi, Lođu i još u nekoliko gradova, pored toga što su postojale mnogobrojne manje jevrejske grupe u pojedinim gradićima, selima itd. Pred

Nemce se ceo problem sada postavio u sasvim drukčijem aspektu. S jedne strane, broj Jevreja u samoj Nemačkoj nije bio relativno velik. Bilo ih je pre Hitlera oko 600.000, a u periodu između 1933. i 1938. uspjelo je da iz Nemačke izbegne oko 300.000 Jevreja, tj. oko 50%. Naime, prvih godina, od 1933. do 1937, nacisti su još puštali Jevreje da odu, ali pod uslovom da glavni deo svoje imovine ostave u Nemačkoj. Nasuprot tome, sada su se našli pred tri i po miliona Jevreja u Poljskoj. Drugo, ti Jevreji koji su živeli u Nemačkoj, bez obzira na Hitlerove koncepcije i rasizam, bili su uglavnom nemački Jevreji, vaspitavani u nemačkim školama, u velikoj meri asimilirani nemačkoj kulturi, imali su prijatelje među nemačkim življem, bili su, dakle, elemenat protiv koga se, i pored svih ovih bezobzirnosti koje su se desile, ipak tada još nije moglo ići lako do kraja, tj. do direktnog masovnog uništavanja. Nasuprot tome, poljski Jevreji su bili sasvim drugačiji nego nemački. Oni su bili mnogo konzervativniji i zaostaliiji, a u ekonomskom pogledu na znatno nižem nivou, zatim potpuno strani nemačkoj kulturi i bliži kulturi zemlje u kojoj su živeli. Dakle, bio je to elemenat prema kome se nisu morali uvažavati oni makar i mali ostaci obzira kao prema nemačkim Jevrejima. Sem toga, Poljska je bila pobedena, poražena zemlja, koju je trebalo kazniti. I to ne samo poljske Jevreje. I Poljaci su za vreme cele okupacije podnosili vrlo teške muke i zlostavljanja, stradanja i masovna ubijanja. Razume se da se u toj i takvoj atmosferi moglo postupiti sa svom brutalnošću jednog do kraja na sve rešenog okupatora, te da se i taj jevrejski plan mogao mnogo smelije da privede kraju, onom krajnjem cilju kome se težilo. Drugo, Hitler je prvi put ovde hteo i mogao da isproba nešto što je on u »Mein Kampf« već sagledao i najavio, tj. to da je antisemitizam jedno od vrlo efikasnih, kako se on kasnije izrazio, tajnih oružja sa kojim Nemačka može otvoriti vrata i naći simpatije i ključne pozicije u raznim drugim sredinama. Poljsko stanovništvo — sem izvesnog sasvim neznatnog broja koji je bio sklon kolaboraciji i izvesnog broja folksdojčera — u načelu je naravno otklanjalo nemačku okupaciju sa svim njenim posledicama. Međutim, u izvesnim delovima poljskog stanovništva postojale su izvesne antisemitske tradicije, čije je poreklo još iz carske Rusije i iz sličnih vremena, a donekle ga je i katolička crkva potpomagala i raspirivala. Hitleru je bilo u interesu da bar izvesne sektore poljskog stanovništva smiri i pridobije za sebe za neku vrstu saradnje. Bez toga se nije moglo, pošto se samo sa okupacionim trupama nije moglo vladati u Poljskoj, a pogotovo privredno egzistirati. Hitler je onda pokušao, prvi put na poljskom terenu, da jaz između poljskog i jevrejskog stanovništva, koji je u izvesnoj meri i u izvesnim sektorima bio prisutan, do maksimuma produbi i da antisemitizam iskoristi kao jedno od oružja za pridobijanje izvesnih delova poljskog društva i poljskog javnog mnjenja. U Poljskoj nije u tome imao velikog uspeha. Manje nego u nekim drugim zemljama. Ali je

izvesnog uspeha ipak imao. U svakom slučaju, prvi put je hteo da vidi kako to funkcioniše. Hteo je da vidi u kojoj se meri mogu domaći reakcionari, kvislinški elementi, putem uvlačenja u čitavu nemačku antisemitsku igru, da približe nemačkom režimu. Prvi pokušaj toga bio je u Poljskoj. Kasnije je to Hitler tako reći ponovio u svakoj zemlji koju je okupirao posle Poljske. To je činio kako na Zapadu tako i na Istoku, sa većim ili manjim uspehom. Negde sa prilično velikim uspehom. To je bila druga tačka zbog čega je okupacija Poljske bila vrlo interesantna i sa jevrejskog gledišta, odnosno daljeg programa uništenja Jevreja. Tako je, u stvari, Poljska bila ta velika laboratorija u kojoj je Hitler prvo počeo da ostvaruje četvrtu fazu te diskriminacije, tj. fazu direktnog masovnog fizičkog uništavanja.